

*Остапенко Я. С.,**ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ СЛУЖБОВОМУ ПІДРОБЛЕННЮ

Анотація. У статті запропоновано визначення індивідуальних заходів запобігання службовому підробленню; охарактеризовано систему факторів, що повинна бути врахована під час обрання об'єкта для здійснення індивідуальних заходів запобігання службовому підробленню; доведено доцільність психологічного тестування під час проведення конкурсу на заміщення вакантних посад службових осіб.

Ключові слова: поняття індивідуальних заходів запобігання службовому підробленню, ознаки індивідуального запобігання службовому підробленню, система індивідуальних заходів.

Постановка проблеми. Запобігання злочинам загалом і службовому підробленню зокрема здійснюється на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

Крім загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів запобігання службовому підробленню, в діяльності щодо запобігання зазначеному виду кримінальних правопорушень і профілактики його важливе місце посідають індивідуальні заходи запобігання. Особливість індивідуальних заходів запобігання пов'язана передусім із їх направленістю щодо конкретної особи, на відміну від загальносоціальних і спеціально-кримінологічних, що спрямовані на певну групу осіб.

Теоретичними проблемами визначення індивідуальних заходів запобігання злочинам загалом і службовому підробленню зокрема займалися такі науковці, як В.В. Голіна, Н.О. Гуророва, І.М. Даньшин, О.М. Джуза, А.І. Долгова, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, Н.Ф. Кузнецова, О.А. Мартиненко, О.М. Литвинов, В.В. Лунєєв, В.Я. Тацій, В.М. Трубніков, М.Ю. Фіалка та інші. Проте, незважаючи на науковий доробок вітчизняних і зарубіжних учених, індивідуальні заходи запобігання службовому підробленню потребують комплексного наукового аналізу.

Метою статті є розроблення поняття індивідуального запобігання, детальний аналіз ознак індивідуальних заходів запобігання службовому підробленню, розкриття основних ознак таких заходів, їх мети й різновидів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед учених існує декілька точок зору щодо визначення поняття індивідуальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням. Так, В.В. Голіна пропонує вважати індивідуальним запобіганням кримінальному правопорушенню «спеціально-кримінологічне запобігання злочинності, здійснюване стосовно конкретної особи – потенційного злочинця» [1, с. 39]. У свою чергу, О.А. Мартиненко визначає індивідуальне запобігання злочинності як частину запобіжної діяльності стосовно певного індивіда, що здійснюється на стадії, яка передуює виникненню злочинного умислу [2, с. 426]. Уважаємо за доцільне погодитися з Н.Ф. Кузнецовою та В.В.

Лунєєвим, які вказують на те, що індивідуальна профілактика є конкретизацією загальносоціальних і спеціальних запобіжних заходів стосовно певних осіб [3, с. 195].

Однак наведені вище визначення індивідуальних заходів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, на нашу думку, є неточними, оскільки не охоплюють усі ознаки цієї запобіжної діяльності. Натомість А.І. Долгова надає більш широке визначення індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, акцентуючи увагу не тільки на об'єкті діяльності щодо запобігання злочинам, а й на органах, що здійснюють таку діяльність. Так, індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням – це діяльність державних і утворених згідно із законом недержавних органів, організацій і їх представників щодо виявлення осіб, від яких, відповідно до об'єктивно встановлених даних, можна очікувати вчинення злочинів, і здійснення на них і соціальне мікросередовище, що їх оточує, позитивного коригувального впливу [4, с. 456]. Уважаємо за доцільне підкреслити в дефініції індивідуальних заходів запобігання службовому підробленню таку особливість указаних заходів, як пристосованість до морально-психологічних особливостей особи, щодо якої зазначені заходи здійснюються. Так, пропонуємо таке визначення: індивідуальні заходи запобігання службовому підробленню – це комплекс загальносоціальних і спеціально-кримінологічних запобіжних заходів, пристосованих до морально-психологічних властивостей певної службової особи, що застосовуються державними та спеціально уповноваженими недержавними установами, направлені на створення таких умов, які унеможливають або зводять до мінімуму ймовірність учинення нею службового підроблення.

Отже, ознаками індивідуального запобігання службовому підробленню є такі:

1) сукупність загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів запобігання. Індивідуальні заходи запобігання службовому підробленню містять як загальносоціальні, так і спеціально-кримінологічні заходи запобігання, водночас особливістю їх застосування є те, що вони адаптовані до особливостей поведінки конкретної особи, до якої застосовуються;

2) пристосованість зазначених заходів до морально-психологічних властивостей певної службової особи. Указана ознака є основною відмінністю заходів запобігання, що розглядаються, від загальносоціальних і спеціально-кримінологічних;

3) здійснення індивідуальних заходів запобігання державними та спеціально уповноваженими недержавними установами. До таких установ належать передусім правоохоронні органи, для яких здійснення заходів щодо запобігання всім видам кримінальних правопорушень є одним із функціональних обов'язків. Серед недержавних установ можна назвати громадську організацію «Центр протидії корупції», очолювану В. Шабуніним;

4) створення таких умов, що унеможливають або зводять до мінімуму ймовірність учинення службовою особою службового підроблення.

Щодо початку здійснення індивідуального запобігання вчиненню кримінальних правопорушень А.О. Марієнко вказує на те, що така діяльність повинна починатися з моменту, «коли стають відомі відомості щодо особи, поведінка якої свідчить про наявність підстав для індивідуального запобігання злочинам» [5, с. 194]. Ми поділяємо зазначену точку зору, оскільки індивідуальні заходи запобігання включають як запобіжну діяльність, так і профілактичну, а тому їх доцільно здійснювати систематично стосовно кожного державного службовця, щодо якого є інформація про можливість учинення кримінального правопорушення або приготування чи замаху на нього.

У суб'єктів здійснення індивідуального запобігання службовому підробленню можуть виникнути труднощі з обранням об'єкта такого впливу. У цьому випадку необхідно вказати на те, що об'єктом зазначеного виду запобігання може стати, по-перше, службова особа, щодо якої є інформація, що надійшла в тому числі від громадян, про вчинення нею кримінального правопорушення. У разі відсутності певних даних щодо вчинення, приготування або замаху на вчинення службового підроблення, обираючи об'єкт для здійснення індивідуальних запобіжних заходів, необхідно врахувати декілька факторів, які безпосередньо пов'язані із суб'єктом, на якого здійснюється вплив. До таких факторів варто зарахувати такі:

- 1) особисту характеристику суб'єкта;
- 2) коло його особистих зв'язків;
- 3) фактори, що можуть вплинути на вчинення кримінального правопорушення певною особою;
- 4) майновий стан особи та її родичів;
- 5) характер поведінки особи на службі й поза її межами.

Особиста характеристика суб'єкта повинна включати психологічний портрет державного службовця. Відповідно до Порядку проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 169, проходження співбесіди зі психологом не є обов'язковою умовою під час прийому на державну службу [6]. Серед переліку підстав для відмови в допуску до участі в конкурсі на заміщення вакантної посади, що стосуються стану здоров'я, є тільки вказівка на визнання особи в установленому порядку недієздатною. Однак ми вважаємо, що під час проведення конкурсу на заміщення вакантних посад службових осіб, які посідають відповідальне та особливо відповідальне становище (відповідно до Примітки до ст. 368 Кримінального кодексу України, за винятком службових осіб, котрі обираються всенародним голосуванням), доцільно в обов'язковому порядку проводити психологічне тестування. Метою такого тестування є виявлення прихованих мотивів для зайняття вказаної посади, наприклад, отримання неправомірної вигоди, а також установлення психоемоційного стану кандидата, його здатності приймати самостійні рішення та протистояти впливу зовнішніх несприятливих факторів. Звичайно, такого роду тестування не надають 100-відсоткової гарантії того, що кандидат на зайняття вакантної посади є доброчесним у своїх намірах, тому після його проведення варто також пройти співбесіду зі психологом. Зазначена перевірка психоемоційного стану й мотиваційного спрямування май-

бутнього державного службовця значною мірою сприятиме зменшенню кількості вчинення посадових злочинів, в тому числі службового підроблення. На нашу думку, у штатному розкладі державних установ повинна бути передбачена посада психолога. На вказану посаду необхідно призначати висококваліфікованого спеціаліста, котрий має достатній практичний досвід роботи в галузі оцінювання особистих якостей людини. Що стосується державних службовців, які вже перебувають на посаді, то їхня особистість також повинна перебувати під увагою штатних психологів і періодично перевірятися за допомогою відповідних бесід.

Наступним фактором, що має враховуватися для обрання об'єкта здійснення системи індивідуальних заходів запобігання службовому підробленню, є встановлення кола особистих зв'язків державного службовця. Як свідчать кримінологічні дослідження морально-психологічних характеристик особи, яка вчиняє посадові кримінальні правопорушення (в тому числі службове підроблення), суб'єкти цього виду злочинів є комунікабельними, добре контролюють свою поведінку, здатні легко встановлювати соціальні контакти [7, с. 70]. З огляду на вищевказане встановлення та вивчення особистих зв'язків державного службовця посідає важливе місце серед факторів, що впливають на планування заходів індивідуального запобігання службовому підробленню. Зазначене дослідження необхідно проводити виважено, звертаючи увагу на оточення державного службовця залежно від посади, що обіймає останній. Так, наприклад, якщо до функціональних обов'язків державного службовця належить здійснення перевірки дотримання санітарних умов підприємствами, установами та організаціями, варто звернути особливу увагу на стосунки перевіряючого і власників зазначених установ. Якщо буде встановлено, що стосунки є дружніми, варто провести більш ретельну перевірку діяльності такої службової особи, оскільки виникають виправдані сумніви у правдивості внесення нею відомостей в офіційні документи. У разі здійснення заходів щодо запобігання вчиненню службового підроблення працівником правоохоронного органу необхідно встановити, чи є серед осіб, із якими він підтримує дружні стосунки, ті, що притягувалися до кримінальної відповідальності. Якщо буде встановлено такі зв'язки, доцільним є проведення додаткової перевірки діяльності вказаної службової особи з метою встановлення наявності або відсутності в її діях ознак службового підроблення, вчиненого на користь одного зі знайомих.

Установлення факторів, що можуть вплинути на вчинення кримінального правопорушення певною особою, є ще одним критерієм, який допомагає обрати об'єкт для здійснення індивідуальних заходів запобігання службовому підробленню. До таких факторів може бути зараховано несприятливе матеріальне становище службової особи, наявність кредитних зобов'язань, невлаштованість побутових умов, у тому числі відсутність власного помешкання. Перелічені негативні фактори, як уже зазначалось вище, є детермінантами вчинення службового підроблення, які неможливо знищити, оскільки всі вони напряду залежать від економічної складової політики держави. Тому необхідно звертати підвищену увагу на державних службовців, які піддані їх впливу, намагатися запобігти вчиненню ними посадових злочинів, у тому числі службового підроблення, шляхом застосування індивідуальних заходів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

Майновий стан державних службовців протягом останніх років викликає цікавість у багатьох активістів громадських рухів щодо протидії корупції. Моніторинг декларацій державних службовців і членів їхніх родин надає можливість перевірити відповідність і співмірність прибутків, отриманих протягом звітного періоду, видаткам. Позитивним прикладом розкриття таємниці володільців земельних угідь є виконання вимог Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення прозорості у сфері відносин власності з метою запобігання корупції» № 2423 і відкриття земельного кадастру. Наразі за допомогою вказаного кадастру всі охочі громадяни безкоштовно після реєстрації зможуть дізнатися анкетні дані володільця будь-якої земельної ділянки на території України. У перспективі планується відкриття аналогічного кадастру нерухомості. Відкритість вказаних реєстрів значно полегшить діяльність щодо виявлення недобросовісних державних службовців, які володіють майном, вартість якого значно перевищує офіційний прибуток останніх.

Останній фактор, за яким стає можливим обрання об'єкта для застосування індивідуальних заходів запобігання службовому підробленню, – це поведінка державного службовця на службі та поза її межами. У цьому випадку підозру повинна викликати поведінка, що є нехарактерною для певної особи. Наприклад, особа, яка завжди була привітною й комунікбельною, стала агресивною і скритою. Такі зміни в поведінці можуть бути пов'язані як із негараздами в особистому житті, в родині, так і з внутрішніми переживаннями, що пов'язані з її роздумами щодо можливості вчинити кримінальне правопорушення, в тому числі й службове підроблення. Також варто звернути увагу на шкідливі звички службової особи. Так, наявність алкоголізму чи наркоманії можуть призвести до значної деградації особи, стати однією з причин, що спонукатиме її вчинити кримінальне правопорушення. Тому щорічне проведення профілактичних медичних оглядів має здійснюватися не формально, а професійно, щоб вчасно виявити осіб, схильних до вказаних зловживань.

Подальша діяльність щодо індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, в тому числі службовому підробленню, включає декілька етапів, на які вказав А.О. Марієнко, а саме: припущення, прогноз, а також правова підстава можливості вчинення кримінального правопорушення певною особою [5, с. 194].

На етапі припущення необхідно проаналізувати інформацію про можливість учинення службового підроблення певною службовою особою, врахувавши при цьому фактори, про які зазначалося вище. На підставі отриманих даних прогнозується ймовірність учинення службового підроблення цією службовою особою. На цьому етапі потрібно також урахувати, чи притягувалася конкретна службова особа до кримінальної відповідальності за вчинення аналогічних кримінальних правопорушень або до інших видів відповідальності. Прогнозування є важливим етапом індивідуального запобігання службовому підробленню, оскільки саме на цій стадії стає можливим запобігання вчиненню кримінального правопорушення на етапі приготування до вчинення кримінального правопорушення. При цьому необхідно виявити, чи уповноважена ця службова особа на складання певного офіційного документа й унесення в нього відповідної інформації, що й буде правовою підставою можливості вчинення нею службового підроблення.

Необхідно вказати, що під час застосування індивідуальних заходів запобігання службовому підробленню потрібно враховувати те, що об'єктом впливу є певна особа, яка ще не вчинила кримінальне правопорушення. Оскільки вказані дії спеціально уповноважених органів можуть порушити конституційні права і свободи людини та громадянина (наприклад, право на невтручання в особисте й сімейне життя), тому варто погодитися з О.М. Кондрат, що під час здійснення індивідуального запобігання неможливим є вихід за рамки припустимого впливу [8, с. 148]. Отже, застосування вказаних заходів запобігання є можливим тільки за умови повної відповідності положенням закону.

Основними методами індивідуального запобігання службовому підробленню є такі:

- метод переконання;
- метод адаптації;
- метод сили або примусу.

Перед тим, як розкрити кожен із методів, варто вказати на те, що дія індивідуальних заходів запобігання вчиненню службового підроблення повинна бути направлена не тільки на службову особу як на суб'єкта вчинення службового підроблення, а й на її оточення, а також на зовнішні обставини, що негативно впливають на особу. Метою індивідуальних заходів запобігання вчиненню службового підроблення є вплив на свідомість індивіда за допомогою психологічних засобів і заходів примусу, результатом якого повинна стати зміна психоемоційного налаштування особи з напрямку вчинення службового підроблення на ведення законослухняного способу життя.

Метод переконання полягає у проведенні спілкування один на один із особою, щодо якої є обґрунтовані підстави підозрювати в можливості вчинення нею службового підроблення. Така бесіда може проводитися як керівником підприємства, установи чи організації, так і безпосереднім керівником службової особи, модель поведінки якої повинна бути піддана корегувальному впливу, також спілкування може здійснюватися працівником відділу кадрового забезпечення або працівником правоохоронного органу. Під час розмови стає можливим отримання додаткової інформації щодо факторів, які впливають на поведінку службової особи. Надалі в ході діалогу необхідно попередити особу про можливі негативні наслідки її протиправної поведінки, роз'яснити суворість покарання, передбаченого Кримінальним кодексом України за вчинення службового підроблення. До методу переконання можна також зарахувати надання додаткового навантаження у сфері громадської діяльності, тут мається на увазі організація різного роду офіційних зустрічей, неформальних зустрічей колег у позаробочий час, участь у діяльності громадських організацій, іншої діяльності, що здатна переключити увагу службової особи від наміру вчинення службового підроблення на іншу діяльність у рамках правового поля.

Наступним методом індивідуальних заходів запобігання службовому підробленню є метод адаптації. Цей метод вимагає від осіб, які здійснюють індивідуальні заходи запобігання, проведення певних заходів, що, як правило, супроводжуються матеріальним витратами. Тому вказаний спосіб індивідуального запобігання службовому підробленню є більш ефективним, порівняно з попереднім. Метод адаптації службової особи передбачає створення максимально комфортних умов для її існування в тому числі шляхом вирішення побутових, морально-психологічних проблем і проблем матеріального характеру.

Метод сили або примусу застосовується у випадку, коли попередні методи індивідуального запобігання службовому підробленню не вирішили покладених на них завдань щодо повернення діяльності й мислення службової особи у правове русло. У цьому випадку необхідно зазначити, що особливістю застосування вказаного методу є суб'єкти його застосування, до яких уже не можуть бути зараховані громадські організації. Для використання зазначеного методу індивідуального запобігання службовому підробленню характерним є застосування:

– заходів дисциплінарної та адміністративної відповідальності;

– примусового лікування від хронічних захворювань, що призводять до загального деградування особистості й втрати людської гідності, таких як наркоманія й алкоголізм.

На думку О.М. Кондрат, до індивідуальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням необхідно також зарахувати спеціальні заходи, такі як виявлення осіб, які вчинили нерозкриті кримінальні правопорушення та можуть продовжувати здійснення злочинної діяльності [9, с. 149]. Ми не поділяємо цю точку зору, оскільки вважаємо, що вказані заходи, які проводяться за допомогою слідчих (розшукових) дій, охоплюються спеціально-кримінологічними заходами й не потребують окремого виділення в групу заходів індивідуального запобігання.

Варто відзначити, що перевірка факторів, які негативно впливають на державних службовців, а також застосування зазначених вище методів індивідуального запобігання службовому підробленню повинні мати правове підґрунтя. Сьогодні серед нормативно-правових актів, що застосовуються на території України, відсутній закон, положення або інструкція, в яких було б закріплено порядок здійснення перевірки, а також методи застосування індивідуальних заходів запобігання службовому підробленню на загальнодержавному рівні. Натомість відповідне положення існує в Державній міграційній службі України [8]. У ньому належним чином урегульовано підстави для проведення індивідуальних заходів профілактики правопорушень, пов'язаних зі здійсненням службової діяльності працівниками Державної міграційної служби України; закріплено визначення індивідуальних заходів профілактики; розкрито форми й методи здійснення такої профілактики, а також зазначено права особи, щодо якої здійснюються індивідуальні профілактичні заходи. Уважаємо за необхідне створення аналогічного нормативно-правового акта, який би врегулював порядок здійснення індивідуальних заходів запобігання у сфері вчинення кримінальних правопорушень службової спрямованості.

Висновки. Отже, необхідно зазначити, що заходи щодо запобігання службовому підробленню, які реалізуються на

індивідуальному рівні, є, безсумнівно, важливим елементом у комплексі заходів запобігання злочинності в Україні. Такий вид запобігання має на меті формування серед членів суспільства беззаперечно негативного ставлення до службових злочинів, у тому числі й до службового підроблення, та спрямування діяльності держави на вдосконалення нормативної бази, що регулює службову діяльність.

Література:

1. Запобігання та протидія корупції : [навч. посіб.] / [А.М. Михненко, Р.П. Марчук, А.М. Мудров та ін.] ; за ред. проф. А.М. Михненка. – К. : НАДУ, 2010. – 360 с.
2. Мартыненко О.А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины : [монография] / О.А. Мартыненко. – Х. : Изд-во ХНУВС, 2005. – 496 с.
3. Криминология : [учебник] / под ред. проф. Н.Ф. Кузнецовой, проф. В.В. Лунеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 629 с.
4. Криминология : [учебник для вузов] / под общ. ред. А.И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2005. – 912 с.
5. Марієнко А.О. Індивідуальне запобігання злочинам органами внутрішніх справ у системі протидії злочинності: сучасний стан проблеми / А.О. Марієнко // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2014. – № 4. – С. 192–197.
6. Порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 169 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/169-2002-п>.
7. Ромців О.І. Характеристика осіб, що вчиняють посадові злочини / О. І. Ромців // Митна справа. – 2013. – № 5(2.2). – С. 66–71.
8. Про затвердження Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками Державної міграційної служби України : Наказ Державної міграційної служби України від 25 травня 2012 р. № 452 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0944-12>.
9. Кондрат Е.Н. Правонарушения в финансовой сфере России. Угрозы финансовой безопасности и пути противодействия / Е.Н. Кондрат. – М. : ФОРУМ, 2014. – 928 с.

Остапенко Я. С. Индивидуальные меры предупреждения служебного подлога

Аннотация. В статье предложено определение индивидуальных мер предупреждения служебного подлога; охарактеризована система факторов, которые должны быть учтены при избрании объекта для осуществления индивидуальных мер предупреждения служебного подлога; доказана целесообразность проведения психологического тестирования при проведении конкурса на замещение вакантных должностей должностных лиц.

Ключевые слова: понятие индивидуальных мер предупреждения служебного подлога, признаки индивидуального предотвращения служебного подлога, система индивидуальных мер.

Ostapenko I. Individual prevention measures of forgery

Summary. The article deals with the definition of individual measures to prevent forgery, characterized a system of factors that should be taken into account when selecting the object to implement the individual measures for preventing forgery, proved

the feasibility of conducting psychological testing when carrying out competition on replacement of vacant posts of officers.

Key words: term of individual prevention measures of forgery, characteristics of the individual prevent forgery, system of individual measures.